

AZƏRBAYCANDA MÜƏLLİF HÜQUQLARININ TƏMİNATI MƏSƏLƏLƏRİ

Müasir cəmiyyətdə sosial-iqtisadi və siyasi problemlərin həlli daha çox onun intellektual potensialından və mədəni inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Bu sahədə dinamik inkişafın təmin olunması isə cəmiyyətdə əqli mülkiyyətlə bağlı münasibətlərin sivil qaydada, ilk növbədə hüquqi baza əsasında tənzimlənməsini tələb edir. Respublikamız öz müstəqilliyini bərpa edəndən sonra bu sahədə böyük işlər görülmüş, yaradıcılıq əməyinin nəticələrindən istifadənin tamamilə hüquqi müstəviyə keçirilməsi istiqamətində nəzərəcarpacaq addımlar atılmışdır. Xüsusən 8 oktyabr 1996-cı il tarixdən qüvvəyə minən “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu (bundan sonra Qanun) bütövlükdə müəllif hüquqlarının qorunması və idarə edilməsi sisteminə əhəmiyyətli yeniliklər gətirməklə bərabər, pozulmuş müəllif hüquqlarının müdafiəsi üzrə məhkəmə işlərinə baxılması məsələlərinə də prinsipal dəyişikliklər etmişdir. Bu Qanunun tətbiqi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 8 oktyabr 1996-cı il tarixli Fərmanı, həmçinin yeni qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə, Mülki Prosessual Məcəlləsinə, Cinayət Məcəlləsinə və bir sıra digər qanunvericilik aktlarına müəllif hüququ və əlaqəli hüquqlar üzrə dünya standartlarına uyğun olan müddəaların daxil edilməsi də intellektual mülkiyyət hüquqlarına Azərbaycan dövlətində yüksək qiymət verilməsinin təzahürlərindəndir.

Azərbaycan qanunvericiliyində artıq formalaşmış «Müəllif hüququ və əlaqəli hüquqların müdafiəsi» anlayışı altında müəllif hüququ və əlaqəli hüquqların tanınmasına, yaxud pozularkən bərpasına və ya bu hüquqlar mübahisə obyektinə çevrilərkən onların sahiblərinin mənafelərinin müdafiəsinə yönəldilmiş məcburi tədbirlərin məcmusu başa düşülür. Mövcud qanunvericilikdə bu tədbirlərin kifayət qədər rəngarəng forma, vasitə və üsulları öz əksini tapmışdır və bunlar zərərçəkənlərə geniş müdafiə imkanları verir.

Yeni müəllif-hüquq qanunvericiliyi müəllif hüquqlarından istifadə ilə bağlı keçmişdə mövcud olan bir sıra müddəaları kökündən dəyişdirmiş, daha çox müəllif-istifadəçi münasibətlərini əsas götürməklə müəllif hüquqlarının qorunmasının və pozulmuş hüquqların bərpasının bir sıra yeni prinsiplərini gündəliyə çıxarmışdır. Təbii ki, belə vəziyyətdə pozulmuş müəllif hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı baxılan işlərdə ədalətli qərarların qəbul edilməsi bu Qanunun və digər qanunvericilik aktlarına daxil edilmiş müəllif hüququ və əlaqəli hüquqlarla bağlı müvafiq müddəaların nə dərəcədə tətbiq olunmasından və tələblərinə əməl edilməsindən çox asılıdır. Sözsüz ki, bəzi hakimlərin yeni müəllif-hüquq qanunvericiliyinin tətbiqi sahəsində təcrübələrinin hələ kifayət qədər olmadığı bir şəraitdə müəyyən dərəcədə mübahisə doğura biləcək qərarların qəbul edilməsini də gözləmək olar. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, qanunvericiliyin təhlilindən və son illərin müşahidəsindən doğan bəzi prinsip və nəticələrin müəllif hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı baxılan işlərdə nümunə kimi qəbul edilə bilməsi ehtimalını əsas götürərək, onları hakimlərin nəzərinə çatdırmağı lazım bilirik.

Yeni Qanunla əsərdən sərbəst istifadənin məhdudlaşdırılması, Qanunda göstərilən xüsusi hallar istisna olmaqla, əsərdən hər hansı formada və üsulla istifadəyə müstəsna hüququn müəllifə və ya əsərə müəlliflik hüququnun digər sahibinə məxsus olmasının (Qanunun 15-ci maddəsi) və həmin hüquqların müəllif müqaviləsi əsasında verilə bilməsinin (Qanunun 30-cu maddəsi) təsbit edilməsi, müəllif hüququnun və əlaqəli hüquqların sahiblərinin, habelə səlahiyyətli dövlət orqanlarının və ya həmin hüquqları kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların müəlliflik hüquqlarını və əlaqəli hüquqları pozan və ya pozmaq təhlükəsi yaradan hərəkətlərin dayandırılmasını tələb etmək hüququna malik olması (Qanunun 44-cü maddəsi), həmçinin əsərdən hər hansı formada və üsulla istifadəyə görə müəllif qonorarının ölçülərinin müqavilə əsasında müəyyən olunması (Qanunun 31-ci maddəsi) onun prinsipial xüsusiyyətlərindən sayılır.

Əqli yaradıcılıq məhsulları və onlardan istifadə ilə bağlı münasibətlər mülki qanunvericiliyin prinsiplərinə əsasən, fiziki və hüquqi şəxslərin mülki hüquqlar və vəzifələr doğuran hərəkətləri nəticəsində əmələ gəlir və təbii ki, mülki qanunvericiliklə tənzimlənir. Mülki hüquq və vəzifələr, onların müdafiəsi Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (MM) 2-ci fəslində göstərilmişdir. Mülki Məcəllənin 17-ci maddəsinə əsasən (“Mülki hüquqların müdafiəsi”) “Bütün dövlət hakimiyyəti orqanları, yerli özünüidarə orqanları, siyasi partiyalar, ictimai birliklər, həmkarlar ittifaqları, təşkilatlar, fiziki və hüquqi şəxslər mülki hüquqlara hörmət etməli və onların müdafiəsinə kömək göstərməyə borcludurlar. Qanunun 47-ci maddəsinə əsasən, bu Qanunla nəzərdə tutulan müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların pozulmasına görə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun mülki, inzibati və cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur.

Mülki hüquqların məhkəmə müdafiəsini Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin (MPM) müəyyənləşdirdiyi iş aidiyyatına uyğun olaraq ümumi yurisdiksiya məhkəmələri və iqtisadi məhkəmələr həyata keçirirlər. MPM-nin 4-cü maddəsinin 4.1. bəndinə əsasən bütün fiziki və hüquqi şəxslər özlərinin qanunla qorunan hüquq və azadlıqlarını, eləcə də maraqlarının qorumaq və təmin etmək məqsədilə qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhkəmə müdafiəsindən istifadə etmək hüququna malikdirlər. Pozulmuş müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların bərpa edilmə proseduraları Azərbaycanda mövcud qanunvericilikdə nəzərdə tutulan aşağıdakı ümumi qaydalarla həyata keçirilir. Qanunun 44, 45 və 46-cı maddələrinə əsasən, müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahibləri, habelə səlahiyyətli dövlət orqanları və həmin hüquqları kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlar müəlliflik hüquqlarını və əlaqəli hüquqları pozan və ya pozmaq təhlükəsi yaradan hərəkətlərin dayandırılmasını tələb etmək hüququna malikdirlər. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların sahibləri pozulmuş hüquqlarının bərpası üçün məhkəməyə müraciət edə bilərlər. Bu zaman pozulmuş müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların bərpasının təminatı üçün səlahiyyətli vəzifəli şəxslər və orqanlar müdafiəsini Azərbaycan Respublikasının mülki-prosessual və cinayət-prosessual məəcəllələrinə və digər qanunvericilik aktlarına uyğun lazımi tədbirləri görməlidirlər.

Mülki Məcəllənin 18-ci maddəsinə əsasən, mülki hüquqların müdafiəsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada və qanuna, ictimai qaydaya və əxlaqa zidd olmayan üsullarla həyata keçirilir. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlarla əlaqədar mübahisələrə baxılarkən praktikada daha çox mülki-hüquqi müdafiənin ümumi vasitələrindən (mülki hüquqların tanınması, hüquqların pozulmasınadək mövcud olan vəziyyətin bərpa edilməsi və hüquqları pozan hərəkətlərin qarşısının alınması, zərərin əvəzinin ödənilməsi və s. - Mülki Məcəllənin 18, 21 və s. maddələri) istifadə olunması mümkündür. MM-nin 21-ci maddəsinə əsasən, «Hüququ pozulmuş şəxs ona vurulmuş zərərin əvəzinin tam ödənilməsini tələb edə bilər, bu şərtlə ki, qanunda və ya müqavilədə zərərin əvəzinin ödənilməsi nəzərdə tutulmasın». Zərər dedikdə hüququ pozulmuş şəxsin hüququnu bərpa etmək üçün çəkdiyi və ya çəkməli olduğu xərclər, əmlakından məhrum olması və ya əmlakının zədələnməsi (real zərər), habelə hüququ pozulmasaydı, həmin şəxsin adi mülki dövriyyə şəraitində əldə edəcəyi gəlirlər (əldən çıxmış fayda) başa düşülür (MM-nin 21 maddəsinin 21.2-ci bəndi). Əgər hüququ pozmuş şəxs bunun nəticəsində gəlir əldə etmişdirsə, hüququ pozulmuş şəxs digər zərərlə yanaşı, əldən çıxmış faydanın da ödənilməsini tələb edə bilər (MM-nin 21 maddəsinin 21.3-cü bəndi). Keçmiş sovet qanunvericiliyi müəllif qonorarının məcburi stavkalarını müəyyən etdiyindən tərəflər qonorarın məbləğini hökumətin qonorar qərarları ilə müəyyən edilmiş maksimum miqdarlardan artıq göstərə bilmirdilər. Bu qayda hakimlərə yaxşı məlum olduğundan onlar məhkəmə işlərində daha çox qonorarın aşağı və yuxarı hədlərinə nə dərəcədə əməl olunması məsələsinə diqqət yetirir və qərar qəbul edərkən bu faktı əsas götürürdülər.

Yeni Qanuna müəllif qonorarının ancaq minimum miqdarlarının müəyyən edilməsi haqqında müddəanın daxil edilməsi ilə (40-cı maddə) keçmişdə mövcud olan maksimum miqdarlar avtomatik olaraq ləğv olunmuş və onun müəyyən edilməsi məsələsi müəllif (və ya hüquq sahibi) və istifadəçinin ixtiyarına buraxılmışdır.

Qanunun 28-ci maddəsinə əsasən, əsərdən istifadəyə müəyyən hüquqlar müəllif müqavilələri üzrə verilir və vərəsəlik qaydasında keçir. Lakin qeyd etmək vacibdir ki,

burada söhbət ancaq müəllifin əmlak hüquqlarından gedir. Yəni müəllifin şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqları bölünməz və özgəninkiləşdirilməz olub əmlak hüquqlarının kimə məxsus olmasından asılı olmayaraq müəllifə məxsus olur və əmlak hüquqları başqasına keçdikdə də müəllifdə qalır. Bu hüquqlar vərəsəlik üzrə də keçmir. Müəllifin vərəsələri şəxsi hüquqların qorunmasını ancaq həyata keçirə bilirlər. Həm də vərəsələrin bu səlahiyyətləri müddətlə məhdudlaşdırılmır. Qanunun 31-ci maddəsinə əsasən, müəllif müqaviləsində aşağıdakılar müəyyən edilə bilər: əsərdən istifadə üsulları, hüquqların verildiyi müddət və ərazi, qonorarın məbləğlərinin və (və ya) əsərdən istifadənin hər növünə görə qonorarın məbləğlərinin müəyyən edilməsi qaydaları; ödəniş qaydaları və müddəti, həmçinin tərəflərin mühüm hesab etdikləri digər şərtlər

Müəllif müqaviləsi üzrə verilən hüquqlar, müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmadıqda, qeyri- müstəsna hüquqlar olur. Yeni Qanun keçmiş qanunvericilikdən fərqli olaraq müəllif müqaviləsinin ancaq yazılı formasını məqbul sayır. Müəllif müqaviləsinin nümunəvi forması Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2 may 1997-ci il tarixli 38№ -li Qərarı ilə müəyyən edilmişdir. Tərəflər müqavilə şərtlərini təsdiqləyəndən sonra həmin şərtlər ancaq qarşılıqlı razılıq əsasında dəyişdirilə bilər və müəllif qonorarının müqavilədə göstərilmiş ölçülərinin birtərəfli qaydada dəyişdirilməsinə qeyri qanuni hal kimi baxmaq lazımdır. Buna görə də müqavilə bağlanandan sonra bir tərəfin müəllif qonorarının ölçülərinin dəyişdirilməsi tələbi qanuni sayıla və yerinə yetirilə bilməz. Qeyd etmək vacibdir ki, bu şərt yalnız müqavilə ilə müəyyən olunmuş qonorar məbləğinin vaxtında ödənilməsi halına aiddir.

Müqavilə ilə nəzərdə tutulan qonorar məbləğinin ödənilmə vaxtının ötürüldüyü hallar da praktikada tez-tez rast gəlinən halardandır. Əgər qonorar almaq hüququ müqavilə əsasında yaranmışdırsa və faktiki olaraq ödəniş müqavilə ilə nəzərdə tutulan müddətdə icra edilməmişdirsə, Mülki Məcəllənin 443.5-ci maddəsinə əsasən, kreditör ona öhdəliyin icrası üçün zəruri vaxt təyin edə bilər. Əgər borclu bu müddətdə də öhdəliyini icra etməzsə, kreditör öhdəliyin icrası əvəzinə vaxtın ötürülməsi ilə vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsinə tələb edə bilər. Əgər öhdəlik borclunun təqsiri olmadan baş vermiş halların nəticəsində icra edilməzsə, bu, gecikdirmə sayılmır. Mülki Məcəllənin müvafiq maddələrinə uyğun olaraq, Öhdəliyini icra etməyən borclu kreditora dəymiş zərərin əvəzinə ödəməyə borcludur. Borclunun üzərinə öhdəliyi pozmağa görə məsuliyyət qoyulmadıqda bu qayda qüvvədə olmur. Əgər Mülki Məcəllədə və ya tərəflər arasında bağlanmış müqavilədə ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, zərər müəyyənləşdirilərkən öhdəliyin icra edilməli olduğu yerdə kreditörün tələbini borclunun gönüllü ödədiyi gün mövcud olmuş qiymətlər, tələb könüllü ödənilmədikdə isə məhkəmənin qərar çıxardığı gün mövcud olmuş qiymətlər nəzərə alınır.

İddiaçı hüquqlarının pozulması nəticəsində əldən çıxmış faydanın ödənilməsi tələbini məhkəmədə qoya bilər. Mülki Məcəllənin 443.4-cü maddəsinə əsasən, əldən çıxmış fayda müəyyənləşdirilərkən kreditörün onu əldə etmək üçün gördüyü tədbirlər və bu məqsədlə apardığı hazırlıq işləri nəzərə alınmalıdır. Həmin normalardan hər hansı birinin tətbiq olunması mahiyyətcə o deməkdir ki, ödəniş vaxtı keçmiş məbləğdən əlavə zərərçəkənin həmin müddət ərzində itirdiyi qazanc da tutulmalıdır. Onun üsullarının müxtəlifliyinə baxmayaraq bütün hallarda ödəniş yalnız vaxtı ötmüş müddətə görə və məbləğə münasibətdə aparılmalıdır. Mülki Məcəllənin 447.1-ci maddəsində göstərilir ki, əgər ikitərəfli müqavilənin bir tərəfi müqavilədən irəli gələn öhdəlikləri icra etmirsə, müqavilənin digər tərəfi öhdəliklərin icrası üçün təyin etdiyi əlavə müddət nəticəsiz qurtardıqdan sonra müqavilədən imtina edə bilər. Əgər öhdəliyin pozulması xarakteri əsas götürülməklə əlavə müddət tətbiq edilmirsə, xəbərdarlıq edilməsi əlavə müddət təyin olunmasına bərabər tutulur. Əgər öhdəliyin yalnız bir hissəsi icra edilməmişsə, kreditör müqavilədən yalnız öhdəliyin qalan hissəsinin icrasına marağını itirdiyi halda imtina edə bilər. Müqavilədən çıxarkən kreditör müqavilənin icra edilməməsi nəticəsində ona dəymiş zərərin əvəzinə ödəməyi tələb edə bilər. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, müqavilədən çıxmaq üçün əsas borclunun təqsiri üzündən yaranmamışdırsa, bu qayda tətbiq edilə bilməz. Borclu öhdəliyin pozulmasına görə bu şərtlə məsuliyyət daşımır ki, pozuntunun

onun cavabdeh olmadığı haldən irəli gəldiyini və müqavilə bağlanarkən onun həmin halı nəzərə ala biləcəyini, yaxud bu halda və ya onun nəticələrini istisna edə və ya aradan qaldıra biləcəyini gözləməyin mümkün olmadığını sübuta yetirsin.

Borclu öhdəliyi icra etməməsi və ya lazımınca icra etməməsi üçün, əgər bu Mülki Məcəllədə və ya müqavilədə ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, təqsiri olduqda məs“uliyət daşıyır. Lakin borclu öhdəliyin lazımınca icrası üçün ondan asılı olan bütün tədbirləri gördüyünü sübuta yetirərsə, təqsirsiz sayılır.

Bəzi hallarda müəllif hüququ ilə bağlı məhkəmə işlərində vurulmuş mənəvi zərəre görə kompensasiya ödənilməsi tələbi də qoyula bilər. Müəllif hüququ sahəsində mənəvi ziyan vurulması özünü əsasən müəllifin şəxsi hüquqlarının (14-cü maddə) pozulması şəklində göstərə bilər. Bu cür hüquq pozuntusunun yaranmasının tipik səbəbləri aşağıdakılar ola bilər: əsərdən özge ad altında istifadə olunması (plagiat); əsərin məzmununun dəyişilməsi, təhrif olunması və ya hər hansı digər formada yenidən işlənməsi; müəllifin adının göstərilməməsi, yaxud onun təxəllüsünün açılması; həmçinin müəllifin şərəf və ləyaqətinə xələl gətirən hər hansı digər hərəkətlərin edilməsi.

Şəxsi hüquqların pozulması ilə bağlı məhkəmə işlərinə baxılarkən mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsinin müqavilədən kənar öhdəliklər sırasına aid olduğu və müəllif müqaviləsi ilə müəyyən edilmədiyi nəzərə alınmalıdır. Əgər əsərin nəşri barədə bağlanmış müqavilə müddətində əsər çapdan çıxmamışdırsa, belə halda müəllif ona vurulmuş mənəvi zərərin əvəzinə kompensasiya ödənilməsini yox, müqavilə ilə müəyyən olunmuş qonorar məbləğini tələb edə bilər. Qanunvericilik əsaslı səbəblər olmadan müqavilə öhdəliklərindən birtərəfli qaydada imtina etməyə yol vermədiyinə görə, vurulmuş zərərin əvəzinə ödəniləcək kompensasiya müəyyən edilərkən hüquqları pozan şəxsin günahının az və ya çox olması, həmçinin onun sonrakı hərəkəti də nəzərə alın bilər.

Mənəvi zərəre görə kompensasiya müəyyən edərkən hakimlərin vurulmuş zərərin mahiyyətini aydınlaşdırmaqla yanaşı, mənəvi zərərin ölçüləri ilə bağlı iddianı tənqidi mövqedən qiymətləndirməsi də vacib amillərdəndir. Bir halda nəşriyyat əsərin tərcüməçisinin adını göstərməməklə ona müəyyən mənəvi zərəre vurmuş, lakin sonradan tərcüməçidən üzr istəmişdir. Aydın ki, belə halda mənəvi zərəre müəyyən edilərkən bu fakt hüquq pozucusunun məs“uliyətini yüngülləşdirən amil kimi nəzərə alın bilər. Başqa halda elmi əsər tərcümədə nəşr edilərkən yenə də tərcüməçinin adı göstərilməmişdir və tərcüməçi hesab edir ki, onun elmi şöhrətinə zərəre vurulmuşdur. Belə halda hakim elmi şöhrətin tərcümənin yox, elmi fikirlərin dərinliyi hesabına qazanılması amilini nəzərə almalıdır.

Qanunun 45-ci maddəsinə əsasən, Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlarla əlaqədar mübahisələrə baxılarkən mülki-hüquqi müdafiənin ümumi vasitələrindən başqa, iddiaçının tələbi ilə əmlak xarakterli iki müxtəlif tədbirin görülməsi də mümkündür: 1. Zərərin ödənilməsi əvəzinə pozuntuya yol verən şəxsdən müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların pozulması nəticəsində əldə etdiyi gəlirin tutulması; 2. Zərərin ödənilməsi və ya gəlirin tutulması əvəzinə minimum əmək haqqının 100 misindən 50 min mislinədək məbləğdə kompensasiya ödənilməsi.

Qeyd edilməlidir ki, göstərilən tədbirlər yalnız ayrı-ayrılıqda tətbiq edilə bilər. Bu və ya digər tədbirin seçilməsi isə müəllifin hüququdur.

Dəymiş zərərin əvəzinə hüquq pozucusunun əldə etdiyi gəlirin tutulması mülki hüququn praktikada yaxşı mə“lum olan adi tədbiridir. Zərərin ödənilməsi və ya gəlirin tutulması əvəzinə minimum əmək haqqının 100 misindən 50 min mislinədək məbləğdə kompensasiya ödənilməsi tədbiri isə müəllif-hüquq qanunvericiliyi və məhkəmə praktikası üçün yenidir.